

Савремена истраживања религија: изазови интердисциплинарности

Апстракт: *Савремена истраживања религије, поред традиционалних верских заједница, све више обухватају нове, алтернативне и мањинске религије. Овај рад има за циљ да пружи кратак преглед досадашњих истраживања религије у Србији, пре свега из социолошког и антрополошког угла, али и настоји да укаже на могућности интердисциплинарног приступа, као изазова за будућа истраживања религије. На примеру етнографских истраживања двоструких мањина проблематизују се теренска истраживања са стигматизованим верским групама и значај интердисциплинарног приступа.*

Кључне речи: *антропологија религије, социологија религије, теренска истраживања, мањинске верске заједнице, двоструке мањине*

Увод

Данашњи свет се веома тешко може разумети без места и улоге коју религија има у савременом друштву. Иако су тезе о секуларизацији и слабљењу значаја и утицаја религије биле веома актуелне током педесетих и шездесетих година, данас теоретичари све више говоре о „неисправности“ секуларизационе парадигме. Како истиче социолог Питер Бергер, данашњи свет је масовно религиозан и све је друго осим секуларизованог, какав је најављиван од стране великог броја аналитичара модерног доба.¹ Насупрот секуларизацији, десекуларизација, односно сакрализација, означава процес у којем религија све више добија на значају у односу на друштво, као и на живот људи.² Промене које су захватиле религију током XX века односе се пре свега на слабљење традиционалних облика религиозности и успон нових и алтернативних облика религиозности. Социолог Линда Вудхед истиче да се „секулари-

¹ Peter Berger, *Desekularizacija sveta* (Novi Sad: Mediterranean publishing, 2008).

² Linda Vudhed, „Sekularizacija i sakralizacija,“ u: *Religije sveta*, 445–447 (Beograd: Mladinska knjiga, 2010).

зација традиционалне религије и сакрализација нових форми духовности одвијају истовремено“.³ Иако је историја интересовања за религију дуга, наука о религији је релативно нова у академским круговима и вежује се за крај XIX и почетак XX века.⁴ Интензивно проучавање нових религијских форми, али и традиционалних религија последњих година у центру су антрополошких и социолошких истраживања.

Међутим, једно од веома важних питања јесте како проучавати религију у савременом контексту, да ли су потребне неке нове теорије, парадигме, приступи, у којој мери се социолошка и антрополошка истраживања религија разликују данас у односу на она претходних деценија и да ли је интердисциплинарност неопходни истраживачки императив у све сложенијој религијској слици света. У покушају да понудимо макар делимичне одговоре на ова комплексна питања, осврнућемо се пре свега на то како су науке које се баве религијама, пре свега антропологија и социологија религије, дефинисале свој предмет и метод истраживања.

Антропологија и социологија религије

Антропологија религије, као једна од субдисциплина антропологије, приступа религији као аспекту културе и фокусира се на анализу верских обичаја, митова и односа моћи унутар верског система.⁵ Будући да не поставља питање истинитости и аутентичности веровања, један од главних циљева антрополошког проучавања религије је документовање онога у шта људи верују и чине припадањем одређеној верској традицији. Према Фиони Бови, изазов који се поставља пред антрополога јесте да пронађе начин на који ће отићи даље од феноменолошког или научног приступа религији, без да постане апологета неке од теоријских перспектива.⁶ Антропологија религије се развија упоредо са социологијом религије, која се бави друштвеном структуром и друштвеним функцијама религијских институција. У почетку су се антрополошка проучавања религије односила на степен у којем религија и друштвена структура одражавају једна другу.⁷ Темелј антрополошком проучавању религије

³ Ibid., 446.

⁴ Kristofer Partridž, „Fenomenologija i nauka o religiji“, u: *Religije sveta*, 14 (Beograd: Mladinska knjiga, 2010).

⁵ Детаљнији преглед развоја и основне теоријске парадигме антропологије религије у: Jelena Đorđević, „Antropologija religije: proširivanje domena religije“, *Kultura* 101 (2001): 8-32.

⁶ Fiona Bowie, *Anthropology of religion: an introduction* (Oxford: Blackwell Publishing, 2006).

⁷ Fiona Bovi, „Antropologija religije“, u: *Religije sveta*, 19.

дале су, пре свега, класичне социолошке студије, као што је чувено дело Емила Диркема, *Елементарни облици религиозног живота* (1915), где се религија види као пројекција највиших вредности и циљева друштва. Социолошко проучавање религије, према Малкому Хамилтону, „има корене у просвећености XVII и XVIII века, која је настојала не само да доведе религиозно веровање, него и да га схвати као природну појаву, као људски производ, а не као резултат божанског откровења“.⁸ Социологија религије бави се двема основним темама, односно истражује два суштинска питања „зашто религијска веровања и њихови вероисповедни обичаји заузимају тако важно место у култури и друштву и зашто попримају тако различите облике“.⁹ С друге стране, поједини аутори сматрају да ни социологија религије није нужно само једна социолошка дисциплина, или тзв. посебна социологија. Како наводи социолог Милан Вукомановић, Џозеф Китагава је сматрао да „постоје бар две врсте социологије религије: једна је социолошка дисциплина, изведена из социологије као науке, док је друга општијег карактера, произишла из науке о религији. Реч је ту, у ствари, о једној интердисциплинарној, али и аутономној науци којој је, у методолошком смислу, припадао велики број угледних светских религиолога, попут Мирче Елијадеа, Јоакима Ваха, или Жерарда ван дер Лева“.¹⁰ Најутицајнији социолошки приступи, Карла Маркса и Емила Диркема, корене религије не налазе у појединцу, већ у друштву и друштвеним процесима. Веберов приступ религији један је од најсистематичнијих и најсвеобухватнијих и претеча је онога што ће постати познато као „теорија смисла“, која истиче начин на који религија даје смисао људском животу и друштву.¹¹

Поред антропологије и социологије религије, историја религија је једнако историјска и систематска дисциплина, на граници између нормативног приступа типичног за теологију и филозофију религије и дескриптивног проучавања карактеристичног за социологију, антропологију, психологију или географију религије. Тако је тежња ка једном свеобухватнијем приступу религији и религијским феноменима „и споља и изнутра“, довео до стварања религиологије као посебне науке, која се на Западу развија посебно после Другог светског рата. Религиологија комбинује перспективе *емске* концепције, која је изнутра и блиска искуству истраживаних и *етске* концепције, удаљене од искуства истраживаних. Како наводи Вукомановић, „модерна религиологија представља ра-

⁸ Malkolm Hamilton, *Sociologija religije* (Beograd: Clio, 2003), 23.

⁹ Ibid., 9.

¹⁰ Milan Vukomanović, *Homo viator: religija i novo doba* (Beograd: Čigoja, 2008), 67–85.

¹¹ Hamilton, *Sociologija religije*, 25.

дикалан помак од става да припадници једне религијске заједнице могу исправно и истинито тумачити своју властиту традицију¹².

Једно од најважнијих питања код савремених истраживања религије представља проблем инсајдерског и аутсајдерског приступа, односно у којој мери може не-верник, аутсајдер, разумети веру на начин на који то чини верник, инсајдер.¹³ Проблеми инсајдерског и аутсајдерског приступа посебно долазе до изражаја у истраживањима маргиналних верских група, затворених заједница којима истраживач не припада. Према Кристоферу Партрицу поједини научници наглашавају предност ако се религија проучава „споља“. У проучавању религије савремена религиологија се поставља неутрално у односу на свој предмет истраживања што се назива *методолошки агностицизам*.¹⁴ Тако, методолошки агностицизам заузима став да се истинитост или неистинитост религијских веровања оставља по страни и да је недоступна социолошким средствима проучавања.¹⁵ Међутим, методолошки агностицизам испољава једну значајну слабост ако се сувише стриктно примењује, односно уколико се сматра да за социолога религије питање истине или неистине није кључна ствар у објашњавању религијског уверења.¹⁶ У савременим антрополошким и социолошким истраживањима религије, према Милану Вукомановићу, нови теоријски и емпиријски увиди се могу остварити путем интеракције „кабинета“ и „терена“, вишеструким кретањем између посматрања са учествовањем, теренског рада, прикупљањем и анализом података.¹⁷ На сличан начин хрватски етнологзи у студији *Етнологија блиског* тумаче емпиријска истраживања, од којих су нека обављена и у верским заједницама, где Горан Павел Шантек говори о позитивним и негативним странама инсајдерства.¹⁸ Наиме, Шантек расправља о различитим савременим концепцијама теренског истраживања и репрезентације теренске грађе. Уз нову димензију истраживања савремене антрополошке парадигме као што су рефлексивност и

¹² Jasna Čapo Žmegač, Valentina Guljin Zrnčić i Goran Pavel Šantek, *Etnologija bliskog* (Zagreb: Naklada Jasenski i Turk, Institut za etnologiju i folkloristiku, 2006), 69.

¹³ Детаљније разматрање проблематике инсајдерског/аутсајдерског положаја истраживача у ромским пентекосталним заједницама види у студији: Ruy Llera Blanes, „An atheist anthropologist: believers and non-believers in anthropological fieldwork,” *Social anthropology* 14/2 (2006): 223–234.

¹⁴ Vukomanović, *Homo viator, religija i novo doba*, 15.

¹⁵ За разлику од социологије и антропологије религије, теологија и филозофија религије су науке које постављају питање религијске истине.

¹⁶ Hamilton, *Sociologija religije*, 18.

¹⁷ Vukomanović, *Homo viator, religija i novo doba*, 19.

¹⁸ Goran Pavel Šantek, „Etnografski realizam i uloga etnologa religije,” u: *Etnologija bliskog*, 44.

саморефлексиивност истраживача, долази се до једног другачијег угла гледања на религијске феномене данашњег доба.¹⁹

Осврт на досадашња истраживања религије у Србији

Досадашња истраживања религије и религијског идентитета у Србији могу се поделити у неколико група: она која се баве односом према традиционално прихваћеној конфесији,²⁰ затим следе истраживања малих верских заједница,²¹ као и хетерогености у оквиру религијског идентитета,²² док се новије студије баве односом религије и толеранције, религије и родних идентитета,²³ степеном верске дистанце,²⁴ увођењем веронауке у школе. Овде нећемо говорити о свим правцима у којима је истраживање религије ишло протеклих година, већ ће акценат бити стављен пре свега на истраживања мањинских верских заједница и нових религија.

Уколико говоримо о мањинским и новим религијама у Србији, важно је истаћи да јавни дискурс игра веома важну улогу, будући да наглашава и истиче разлику између нетрадиционалних и нових религија, с једне стране, и традиционалних религија, с друге стране. Данас у Србији постоји велики број различитих верских заједница, међутим, према Закону о верским заједницама, у Србији је званично признато само седам традиционалних цркви и верских заједница, које имају вишевековни историјски континуитет. Нетрадиционалне верске заједнице, односно конфесионалне заједнице, разврставају се на деноминације и мале верске заједнице. Већина малих верских заједница у данашњој Србији је (нео)протестантског порекла.²⁵ Будући да је Србија секуларна држава,

¹⁹ Више о антрополошкој рефлексивности види у: Miloš Milenković, *Istorija postmoderne antropologije: posle postmodernizma* (Beograd: Srpski genealoški centar, 2007).

²⁰ Dušan Bandić, *Narodno pravoslavlje* (Beograd: XX vek, 2010).

²¹ Nikola Pavković, Dušan Bandić i Radimir Rakić, *Male verske zajednice u opštini Pančevo* (Beograd: neobjavljeni rukopis, Biblioteka odeljenja za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu 1978).

²² Драгољуб Ђорђевић, „Религије и вероисповести националних мањина у Србији,“ у: *Зборник радова са скупа „Положај националних мањина у Србији,“* 311–326 (Београд: САНУ, 2007).

²³ Lidija Radulović, *Pol/rod i religija* (Beograd: Etnološka biblioteka, 2009).

²⁴ Zorica Kuburić, *Verske zajednice u Srbiji i verska distanca* (Novi Sad: Centar za empirijska istraživanja religije, 2010).

²⁵ Неопротестантизам се односи на заједнице настале из огранака реформације током XIX и XX века, као што су назарени, адвентисти, баптисти, пентекосталци. Више о румунима неопротестантима као двоструким мањинама у Србији у:

у њој је Уставом и појединачним законима загарантована верска слобода, која подразумева слободу богослужења свих регистрованих верских заједница, као и забрану верске дискриминације. Међутим, скривена религиозност и даље постоји код бројних малих верских заједница, управо због страха да их не окарактеришу као негативну друштвену појаву – секту. Тако су традиционалне верске заједнице прихваћене као део културног идентитета, док се постојање нових религија и малих верских заједница најчешће игнорише.

Промене које се свакодневно догађају у различитим религијама указују и на то да је веома тешко говорити о универзалним класификацијама, приступу или концептима. Тако у социолошким истраживањима религија у Србији, која су до сада била и најзаступљенија, примењују се пре свега квантитативна анализа на основу теренских упитника и интервјуи. Ту пре свега истичемо истраживања социолога Драгољуба Ђорђевића, који се у својим бројним студијама бавио верским мањинама, као и процесом протестантизације Рома.²⁶ Ђорђевић је у истраживањима примењивао квантитативну методу, која се базирала на проучавању конфесионалне идентификације, а у своје студије укључивао је бројне статистичке податке како би представио „вероисповедну панораму националних мањина у Србији“. Такође, Ђорђевић је настојао да дефинише појмове „религија судбине“, „религија избора“, „синкретичка религиозност“, „комбинована религиозност“, „мањинска вера“.²⁷ Социолог Драган Тодоровић, у емпиријским истраживањима Рома протестаната на југу Србије, посебну пажњу посвећује конверзији и прозелитизму.²⁸ Дистанца у социолошким истраживањима коју припадници већинске/ских конфесија имају према другим верским заједницама може представљати и важан елемент у формирању и јачању религијског идентитета тих, понекад врло затворених, заједница. Бројне студије социолога Зорице Кубурић, у великој мери се фокусирају и на истраживање социјалне дистанце и односа према припадницима мањинских вера. У оквиру *Центра за емпиријско истраживање религија* спроводе се различита истраживања, која су се углавном фокусирала на Српску православну цркву, али и неопротестантске заједнице, адвентисте седмог дана или баптисте. У резултатима истраживања Зорица Кубурић наводи податке о разлици из-

Aleksandra Đurić-Milovanović, „Multikulturalizam i religijski pluralizam: Rumuni nazareni kao manjina manjine u Vojvodini,“ *Religija i tolerancija* VIII/14 (2010): 357–375.

²⁶ Драгољуб Ђорђевић, „О протестантизацији Рома Србије,“ *Религија и толеранција* 1 (2004): 103–112.

²⁷ Ђорђевић, „Религије и вероисповести националних мањина у Србији“, 316.

²⁸ Dragan Todorović, *Evangelization, conversion, proselytism* (Niš: JUNIR, 2004).

међу конфесионалног декларисања и религијске самоидентификације и даје веома исцрпне статистичке податке о броју верника, како већинске конфесије, тако и мањинских.²⁹ Социолог религије Милан Вукомановић се у бројним теоријским, али и емпиријским студијама и истраживањима бавио односом глобализације и религије, верском толеранцијом, фундаментализмом, односом религије и насиља. Вукомановић је последњих година објавио неколико студија на тему религијског плурализма и диверзитета, а бавио се и питањима религијских слобода и веронауке.

Од антрополошких и етнолошких истраживања мањинских религија наводимо истраживање малих верских заједница у општини Панчево, групе етнолог Душана Бандића, Николе Павковића и Радомира Ракића. Ова студија, иако необјављена, представља својеврсно пионирско истраживање малих верских заједница неопротестантског порекла на простору јужног Баната, а обављено је у периоду од 1974. до 1977. године. Истраживањем су обухваћене све неопротестантске верске заједнице на територији општине Панчево, које је изабрано као подручје великог броја различитих малих верских заједница. Током истраживања коришћен је упитник од 52 питања, који је током истраживања прилагођаван потребама истраживања. На почетку студије аутори наводе као предмет истраживања појаву „релативно бројних новијих верских заједница у Панчеву и његовој околини“, као и да „појачана религиозност у извесним групацијама или слојевима, има као своја пратећа обележја одређене посебне облике у друштвености и култури верника, посебно у њиховој психологији, ставовима, схватањима, међуљудским односима, понашању, односу према ширим друштвеним структурама и другим идеологијама“.³⁰ Уз детаљан историјат неопротестантских заједница у насељима општине Панчево, аутори наводе и структуру верских заједница, етнички, образовни и родни састав. На основу интервјуа с верницима, аутори у једном сегменту наводе и однос верника према друштву и на основу тога издвајају два типа образложења: први се односи на то да верници активно учествују у сарадњи са властима, док се други тип заснива на ставу да „друштвена активност представља начин на који се остварује бољи живот људи“.³¹ Међутим, у наставку напомињу да је 25% анкетираних верника одбило да одговори на ово питање, али да се током истраживања показало да првобитно наведени ставови не одговарају њиховој стварној друштвеној активности. Ово истраживање представља веома значајан подухват у истраживању малих верских заједница, будући да сличних истраживања након овога готово да није ни било. Подаци о

²⁹ Kuburić, *Verske zajednice u Srbiji i verska distanca*.

³⁰ Pavković, Bandić, Rakić, *Male verske zajednice u opštini Pančevo*, 5.

³¹ Ibid., 147.

броју верника, као и попис свих неопротестантских верских заједница у општини Панчево, представљу важне податке о ширењу и функционисању ових заједница на простору Баната. Међутим, оно што је важно напоменути јесте време када је истраживање обављено, тако да је и сам однос припадника малих верских заједница према истраживачима у том контексту био другачији него данас.

Као темељ за данашња социолошка и антрополошка истраживања једне од малих верских заједница – назарена – истичемо детаљну историографску студију Бојана Алексова која се пре свега фокусира на период до Првог светског рата и назарене у јужној Угарској и Србији, настојећи да објасни које су промене захватиле религијски живот на том простору крајем XIX и почетком XX века.³² Монографија етнолога Сање Ђорђевић посвећена Хришћанској назаренској заједници заснована је на теренском истраживању у земунској назаренској заједници.³³ У студији су приказана основна начела, догматика и обредна пракса назарена, са посебним акцентом на социјално-психолошки профил назаренских верника земунске заједнице. У новијим истраживањима у Србији (било да је реч о антрополошким или социолошким) проблематика нових религија је још увек у недовољној мери присутна. Новија истраживања и радови на тему нових и алтернативних религија код нас односе се пре свега на антрополошке студије Данијела Синанија, који уводи термин *алтернативни религијски концепт*.³⁴ Социолошко истраживање религије, према социологу Ђури Шушњићу, треба да води рачуна о основним димензијама религиозности: емоционалној, обредној, рационалној, искуственој, моралној и функционалној. Тако „социолог религије не може да заобиђе питања: како човек прихвата религију, колико је активан у обредима, колико је способан да објасни своје веровање, какво је његово религијско искуство, какве су последице његовог религијског искуства на моралне односе са другим људима и какву функцију имају религијске вредности и праксе“.³⁵ Наведено методолошко упутство за истраживање религија има своје оправдање када је предмет истраживања религиозни идентитет, међутим, како наводи антрополог Саша Недељковић, „наше истраживање није строго социолошко, његов предмет није само религијски идентитет по себи, већ тип религиозног

³² Бојан Алексов, *Назарени међу Србима, верска трвења у јужној Угарској и Србији од 1850. до 1914.* (Београд: Завод за уџбенике, 2010).

³³ Сања Ђорђевић, *Хришћанска назаренска заједница* (Ниш: ЈУНИР, 2003).

³⁴ Danijel Sinani, „Možda si ti ona prava? Nove religije i alternativni religijski koncepti,“ *Etnoantropološki problemi* 4/1 (2009): 163–182.

³⁵ Шушњић, према: Саша Недељковић, *Религијско припадање као показатељ националног идентитета на примеру учесника студентског протеста 1996/97 у Београду* (Београд: необјављена магистарска теза, Библиотека одељења за етнологију и антропологију Филозофског факултета у Београду, 1998), 87.

идентитета и његов етницитет³⁶. Недељковић прати процес индивидуализације, односно у којој мери је дошло до усложњавања и уразноличавања религиозног идентитета у оквиру српског етноса, у којој мери је религиозни живот заиста религиозан.³⁷ На тај начин је нова димензија истраживања религијског идентитета у корелацији са испитивањем везе етничког и религијског идентитета, односно у којој мери је религиозни идентитет поуздан показатељ етничког идентитета Срба. Истраживањем односа верске припадности, религиозне самоидентификације и међуетничке дистанце у бившој Југославији бавила се социолог Вера Вратуша-Жуњић, која као основни циљ истраживања наводи утврђивање да ли постоји и колики је утицај верске припадности и степен субјективне религиозности на блискост, односно удаљеност између припадника разних етничких група непосредно пред распад Југославије.³⁸

Поред наведених социолошких и антрополошких истраживања, у новије време актуелна су и политиколошка истраживања религије, у којима се акценат пре свега ставља на утицај религије на политику, политике на религију, као и однос медијског дискурса на религију.³⁹ Политиколог Бранимир Стојковић је у својим студијама испитивао однос медија према малим верским заједницама, као и стигматизовање употребом термина „секта“ у јавном дискурсу у Србији: „Стигматизовање садржано у називу секта, којим се означавају религијски покрети и заједнице, јавља се истовремено и као знак отпадништва и срама (за друштвено окружење) и као знак одабраности, односно припадања самој заједници. Тако има парадоксалан ефекат: иако испрва усмерена на социјално изоловање, па чак и елиминацију предмета стигматизације, она заправо појачава идентитет стигматизоване групе“.⁴⁰

³⁶ Ibid.

³⁷ Ibid., 9

³⁸ Вера Вратуша-Жуњић, „Однос верске припадности, религиозне самоидентификације и међуетничке дистанце у бившој Југославији крајем осамдесетих,“ *Facta Universitatis* 2/6 (1999): 113–134.

³⁹ Види часопис *Политикологија религије* (<http://www.politicsandreligionjournal.com/>).

⁴⁰ Branimir Stojković, *Identitet i komunikacija* (Beograd: Čigoja, 2002), 126.

*Теренска истраживања мањинских религија и
етничких заједница*

Сва поменута истраживања, иако представљају само део онога што се може уврстити у истраживања религија са посебним акцентом на мањинске религије, из угла различитих хуманистичких наука представљају полазиште за истраживања сложенијих типова религијског идентитета и његових промена. Када је реч о теренским истраживањима различитих верских заједница, које су врло често и маргинализоване групе, веома је важно укључити интердисциплинарну преспективу.⁴¹ Као пример можемо узети припаднике румунских неопротестантских заједница који у Србији представљају *двоструку мањину*, етничку и верску. Како бисмо разумели положај двоструких мањина, неопходно је имати увид у историјско-друштвени контекст када је одређена мањина настала, антрополошко-социолошки аспект који би, поред етничког обухватио и друге облике колективног идентитета, пре свега религијски, али и социјално-психолошки профил људи који приступају малим верским заједницама. Затим, (етно)лингвистички аспект који би омогућио увид у стање језичких пракси и виталности заједнице, као и улоге језика у конверзији, богослужењима и сл. Антрополошки приступ проучавању религије који се заснива на квалитативним методама, најчешће интервјуима и посматрању са учествовањем, подразумева пре свега интеракцију између истраживача и истраживане заједнице.⁴² Међутим, поједине верске заједнице, посебно међу неопротестантима, веома су конзервативне или затворене (као што су назарени) па истраживање ове „скривене“ верске заједнице са собом носи много ризика. То се пре свега односи на проблем „затвореног“ терена и немогућности истраживача да „уђе“ у заједницу, али и етичког начина представљања сакупљене грађе. У студији о концептуализацији ризика током теренских истраживања, етнолингвиста Биљана Сикимић наводи да се поред физичког и емоционалног издваја и феномен „теренског неуспеха“ који се може догодити у раду са микрозаједницама, када је истраживач свестан да не сме направити грешку и да поновљеног истраживања можда неће ни бити.⁴³ Одбацивање истраживача и одбијање

⁴¹ Интердисциплинарна теренска истраживања верских и етничких мањина обавља тим Балканолошког института САНУ. Више о истраживањима на сајту: www.balkaninstitut.com.

⁴² О улози истраживача и саговорника у етнографским истраживањима види студију етнолога Сање Златановић, „Трансфер и контратрансфер у етнографским истраживањима,“ *Гласник ЕИ САНУ* LVIII/1 (2010): 129–139.

⁴³ Биљана Сикимић, „Етнолингвистички теренски рад и концептуализација ризика,“ у: *Зборник радова „Слике културе некад и сад,“* 81–95 (Београд: ЕИ САНУ, 2008).

разговора постаје реалност на терену, посебно са маргинализованим групама. Ризици са којима се среће истраживач на терену су комплексни, а у методологији теренског рада посебан акценат се ставља на емоционалне ризике који су последица стигматизације саговорника, као и неразумевања научних циљева од стране истраживане заједнице. Како је утицај самог истраживача на ток истраживања веома важан, немогуће га је издвојити из контекста одређене ситуације. Свакако да је позиција истраживача као *аутсајдера* таква да ће саговорници често „бирати“ шта ће рећи, посебно када је реч о затвореној верској заједници. Понашање истраживача на терену од кључног је значаја за задобијање поверења истраживане заједнице. Неуспех на терену мора се и може рационализовати, будући да је неуспели интервју или негативан исказ такође важна истраживачка тема.⁴⁴ У приступу се инсистира на реципроцитету ризика истраживача и саговорника у транскрипту, док посебан проблем представља „сакривање“ идентитета саговорника, као појединца у представљању бројчано малих заједница. Тако једно од кључних питања у истраживању постаје визибилизација „скривених“ верских или етничких мањина.⁴⁵ Уколико би истраживач навео име или чак место где је разговор снимљен, будући да у неким насељима заједнице броје 2–3 члана, аутоматски би открио саговорников идентитет. У етичким категоријама научне реституције истраживач има обавезу да једнако узврати истраживаној заједници, с тога се мора поставити питање што квалитетније заштите и употребе снимљене грађе. Истовремено, теренска истраживања посвећена маргинализованим заједницама, али и другим ургентним питањима антрополошки усмереног теренског рада, представљају покушај научног праћења трансформација (у смислу архивирања знања) или процеса нестајања, како религијских тако и културних идентитета. Један од циљева теренских, квалитативних истраживања малих верских заједница је и боље разумевање културних, језичких и религијских идентитета, с тога би истраживачев рад морао бити усмерен на побољшање комуникације и померање друштвених стереотипа и културних баријера.

Завршна разматрања

Како уопште разумети и проучавати религију у савременом контексту? Да ли су потребне неке нове перспективе, нове теорије или парадигме? На који начин можемо проучавати религијски плурализам на

⁴⁴ Ibid.

⁴⁵ О скривеним мањинама на Балкану више у зборнику радова: *Скривене мањине на Балкану*, ур. Биљана Сикимић (Београд: Балканолошки институт САНУ, 2004).

простору Србије? На који начин приступити истраживању мањинских верских заједница? Ово су само нека од питања која остају отворена за будућа истраживања религије из угла хуманистичких наука. Уколико бисмо прихватили тезу религиолога Гордона Мелтона да нове религије и постају предмет нашег истраживања управо због негативног дискурса у јавности, онда истраживање нових и мањинских религија у Србији представља веома важан истраживачки задатак управо због маргинализованог и стигматизованог положаја њихових припадника.⁴⁶ Међутим, поред тога што недостају истраживања која би дала преглед нових религија (нео)протестантског порекла, потребна су и она која би обухватила и друге, све присутније форме нових религија (нпр. оријенталног порекла), као и истраживања која би обухватила урбане и руралне средине, са посебним акцентом на мањинске нове религије које су у великом броју присутне на простору Србије. Постојећа социолошка и антрополошка истраживања религије у Србији представљају полазну тачку за проширивање постојећих концепата, методологија и приступа, како емпиријском, тако и теоријском истраживању верских заједница. Такође, интердисциплинарни приступ религији може учинити видљивијим бројне заједнице, посебно мале верске заједнице протестантског порекла које и поред поменутих студија у новије време нису проучаване. Ослањајући се на резултате досадашњих социолошких и антрополошких истраживања, неопходна су и она која би опружила један свеобухватнији приказ комплексних религијских идентитета у Србији. Стога се интердисциплинарност поставља као нужност у савременим проучавањима комплексних религијских идентитета, уз све већи број нових религија и нових односа који настају услед све хетерогеније религијске слике друштва.

⁴⁶ Gordon Melton, *The rise of the study of new religion*. http://www.cesnur.org/testi/bryn/br_melton.htm.

Литература:

- Алексов, Бојан. *Назарени међу Србима, верска трвења у јужној Угарској и Србији од 1850. до 1914.* Београд: Завод за уџбенике, 2010.
- Bandić, Dušan. *Narodno pravoslavlje.* Beograd: XX vek, 2010.
- Berger, Piter. *Desekularizacija sveta.* Novi Sad: Mediterranean publishing, 2008.
- Blanes. Ruy Llera. „An atheist anthropologist: believers and non-believers in anthropological fieldwork.“ *Social anthropology* 14/2 (2006): 223–234.
- Bovi, Fiona. „Antropologija religije.“ u: *Religije sveta*, 19–20. Beograd: Mladinska knjiga.
- Bowie, Fiona. *Anthropology of religion: an introduction.* Oxford: Blackwell Publishing, 2006.
- Вратуша-Жуњић, Вера. „Однос верске припадности, религиозне самоидентификације и међуетничке дистанце у бившој Југославији крајем осамдесетих.“ *Facta Universitatis* 2/6 (1999): 113–134.
- Vudhed, Linda. „Sekularizacija i sakralizacija.“ u: *Religije sveta*, 445–447. Beograd: Mladinska knjiga, 2010.
- Vukomanović, Milan. *Homo viator, religija i novo doba.* Beograd: Čigoja, 2008.
- Ђорђевић, Драгољуб. „О протестантизацији Рома Србије.“ *Религија и толеранција* 1 (2004): 103–112.
- Ђорђевић, Драгољуб. „Религије и вероисповести националних мањина у Србији.“ у: *Зборник радова са скупа „Положај националних мањина у Србији,*“ 311–326. Београд: САНУ, 2007.
- Ђорђевић, Jelena. „Antropologija religije: proširivanje domena religije.“ *Kultura* 101 (2001): 8-32.
- Ђорђевић, Сања. *Хришћанска назаренска заједница.* Ниш: ЈУНИР, 2003.

- Đurić-Milovanović, Aleksandra. „Multikulturalizam i religijski pluralizam: Rumuni nazareni kao manjina manjine u Vojvodini.“ *Religija i tolerancija* VIII/14 (2010): 357–375.
- Žmegač, Jasna Čapo, Valentina Gulin Zrnić i Goran Pavel Šantek. *Etnologija bliskog*. Zagreb: Naklada Jasenski i Turk, Institut za etnologiju i folkloristiku, 2006.
- Златановић, Сања. „Трансфер и контратрансфер у етнографским истраживањима.“ *Гласник ЕИ САНУ* LVIII/1 (2010): 129–139.
- Kuburić, Zorica. *Verske zajednice u Srbiji i verska distanca*. Novi Sad: Centar za empirijska istraživanja religije, 2010.
- Melton, Gordon. *The rise of the study of new religions*. http://www.cesnur.org/testi/bryn/br_melton.htm.
- Milenković, Miloš. *Istorija postmoderne antropologije: posle postmodernizma*. Beograd: Srpski genealoški centar, 2007.
- Недељковић, Саша. *Религијско припадање као показатељ националног идентитета на примеру учесника студентског протеста 1996/97 у Београду*. Београд: необјављена магистарста теза, Библиотека одељења за етнологију и антропологију Филозофског факултета у Београду, 1998.
- Pavković Nikola, Dušan Bandić i Radomir Rakić. *Male verske zajednice u opštini Pančevo*. Beograd: neobjavljeni rukopis, Biblioteka odeljenja za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu, 1978.
- Partridž, Kristofer. „Fenomenologija i nauka o religiji.“ u: *Religije sveta*, 14–18. Beograd: Mladinska knjiga, 2010.
- Radulović, Lidija. *Pol/rod i religija*. Beograd: Etnološka biblioteka, 2009.
- Сикимић, Биљана. „Етнолингвистички теренски рад и концептуализација ризика.“ у: *Зборник радова „Слике културе некад и сад*“, 81–95. Београд: ЕИ САНУ, 2008.
- Сикимић, Биљана. *Скривене мањине на Балкану*. Београд: Балканолошки институт САНУ, 2004.

Sinani, Danijel. „Možda si ti ona prava? Nove religije i alternativni religijski koncepti.“ *Etnoantropološki problemi* 4/1 (2009): 163–182.

Stojković, Branimir. *Identitet i komunikacija*. Beograd: Čigoja, 2002.

Todorović, Dragan. *Evangelization, conversion, proselytism*. Niš: JUNIR, 2004.

Hamilton, Malkom. *Sociologija religije*. Beograd: Clio, 2003.

Summary

Aleksandra Đurić-Milovanović

**Contemporary religious research:
challenges of interdisciplinarity**

Key words: *anthropology of religion, sociology of religion, field research, religious minorities, double minorities*

Recent studies of religion, in addition to traditional religious communities are more often including new, alternative and minority religions. This paper discusses possibilities of interdisciplinary approach in religious research, primarily from the sociological and anthropological point of view, but also examines some methodological problems in ethnographic field research. Summarizing previous research of religion in Serbia, special attention is paid on the concept of *double minority* as well as field research strategies in marginalized communities. The author stresses the idea that interdisciplinary approach can contribute to more detail religious picture in Serbia and in public discourse encourage tolerance towards different religious communities.